

DE HAGENBECK A HEDIGER: O COM UN VIATGE VA CANVIAR EL ZOO DE BARCELONA

MIQUEL CARANDELL BARUZZI

INSTITUT D'HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA, UNIVERSITAT AUTÒNOMA
DE BARCELONA

ORCID: 0000-0003-3846-8007

Resum: Des del final dels anys 50, el Zoo de Barcelona, dirigit per Antoni Jonch i Cuspinera, va començar a construir una rica xarxa de connexions internacionals. L'any 1955, en plena dictadura Franquista, i coincidint amb l'inici d'un gran projecte de renovació i transformació dels recintes del zoològic, un viatge per visitar vuit zoològics europeus diferents, des de Lisboa a Basilea, va ser una de les eines utilitzades per Jonch per establir i enfortir aquests contactes. Amb coneixements previs i interès en la revolució del concepte de zoològic de Carl Hagenbeck, en aquest viatge, Jonch es va posar en contacte amb les idees científiques del director del zoològic de Zúric, Heini Hediger. Jonch, que va visitar el zoo de Zúric i probablement va conèixer Hediger, va estar a partir de llavors molt influït per les idees del director suís, i en especial per les seves concepcions dels recintes del zoo i el seu concepte de «zoo biology». A través de l'estudi detallat d'aquest viatge, en aquest article vull analitzar com les relacions internacionals de Jonch van influir el Zoo de Barcelona com a institució expositiva i educativa i com a lloc de recerca científica.

Paraules clau: Zoològics, Barcelona, Jonch, Hediger, Hagenbeck, viatges científics.

Resumen: Desde finales de los años 50, el Zoo de Barcelona, dirigido por Antoni Jonch Cuspinera, empezó a construir una rica red de conexiones internacionales. En 1955, en plena dictadura Franquista, y coincidiendo con el inicio de un gran proyecto de renovación y transformación de los recintos del zoológico, un viaje para visitar ocho zoológicos europeos diferentes, desde Lisboa a Basilea, fue una de las herramientas utilizadas por Jonch para establecer y fortalecer estos contactos. Con conocimientos previos e interés en la revolución del concepto de zoológico de Carl Hagenbeck, en ese viaje, Jonch se puso en contacto con las ideas científicas del director del

---

* Correspondència: miquel.carandell@uab.cat

zoológico de Zúrich, Heini Hediger. Jonch, que visitó el zoo de Zúrich y probablemente conoció a Hediger, estuvo a partir de entonces muy influido por las ideas del director alemán, y en especial por sus concepciones de los recintos del zoo y su concepto de «zoo biology». A través del estudio detallado de este viaje, en este artículo quiero analizar cómo las relaciones internacionales de Jonch influyeron en el Zoo de Barcelona como institución expositiva y educativa y como lugar de investigación científica.

Palabras clave: Zoológicos, Barcelona, Jonch, Hediger, Hagenbeck, viajes científicos.

Introducció

L'any 1955, Antonio Vega Casas, «arquitecto jefe del servicio de edificios culturales» de l'Ajuntament de Barcelona i Antonio Jonch, «conservador del Parque Zoológico y Acuario» de Barcelona van realitzar un llarg viatge per diferents ciutats europees en què van visitar fins a vuit parcs zoològics. Jonch acabava d'entrar a treballar com a conservador al zoo a principis de 1955, però dos anys després esdevindria director de la institució i seria un dels principals ideòlegs de la gran reforma que es duria a terme al Parc Zoològic de Barcelona des de finals dels anys cinquanta fins a inicis dels setanta. En aquest període, el zoo va multiplicar la seva grandària i va passar de tres a gairebé dotze hectàrees, de manera que ocupava gairebé la meitat del parc de la Ciutadella, i va incrementar enormement els seus visitants fins arribar als gairebé quatre milions a l'any a finals dels anys seixanta. A més, el zoo va establir un nou òrgan de govern en el «Servicio Municipal del Parque Zoológico», va construir noves i espectaculars instal·lacions per a animals, entre les quals destaquen la Gran Fauna Africana i l'Aquarama, un dels primers espais d'exhibició de mamífers marins d'Europa, i va establir el «Centro de Aclimatación y Experimentación Animal de Ikunde» a Guinea Equatorial, des d'on va arribar el Floquet de Neu, que seria l'animal emblemàtic per excel·lència del zoo de finals del segle xx. Tot això va passar en els anys centrals del Franquisme, en els quals el zoo no va ser renovat i impulsat només malgrat el règim, sinó que ho va ser en total sintonia amb aquest, tant per raons econòmiques com en el sentit ideològic (Pons, 1992, Jonch, 1995, Carandell, 2018, De la Cruz, 2018, Carandell, 2022a, Carandell 2022b).

Partint d'aquesta base, la intenció d'aquest article és explorar quin és l'origen de la idea de fer un viatge d'exploració per diversos zoos europeus, com es va produir aquest viatge, quins llocs es van visitar i què en van destacar els visitants barcelonins, i, finalment, quina va ser la influència de la trobada entre Barcelona i la resta de zoos europeus en la transformació del zoo. El recurs de fer un viatge d'exploració per diferents zoològics del món per tal de conèixer les seves característiques i idees no és nou. De fet, existeix una llarga tradició que es remunta a finals del segle xix i principis del xx on destaquen «viatges zoològics» com els del francès Gustave Loisel (Loisel 1907; Hochadel 2020). Com indica el títol, aquestes

idees respecte a com ha de ser un zoo i com s'han de presentar els animals al públic estan basades en les concepcions de dos directors de zoos germànics, que representen a més el canvi intel·lectual de Jonch en aquests anys: Carl Hagenbeck i Heini Hediger. Mentre Hagenbeck va ser, amb el seu zoo a Hamburg, el gran revolucionari en la forma de presentar els animals a principis de segle xx, Hediger, director dels zoos de Berna, Basilea i Zúric a Suïssa, va desenvolupar, a partir dels anys cinquanta, una mena de nova subdisciplina científica: la «zoo biology», la ciència que estudia la manera més eficient de mantenir animals salvatges en captivitat. La història de Hagenbeck, el seu paper destacat com a comerciant d'animals, així com la seva influència en la construcció de nous zoos, és de sobres coneguda en la historiografia dels zoos (Reichenbach, 1980 i Rothfels, 2002). Menys s'ha escrit sobre Hediger, que, malgrat tot, també ha estat protagonista de treballs sobre l'arquitectura de les instal·lacions per animals i el paper del medi natural en la creació d'idees sobre la captivitat (May 2016, De Bont, 2022). Parlarem amb més detall de les idees de tots dos més endavant.

La història de la ciència ha dedicat moltes pàgines a la història dels zoos, amb el segle dinou i el canvi cap al segle vint com a centres d'atenció (Hochadel, 2022; Mullan i Marvin 1999; Cowie, 2014; McDonald i Vandersommers, 2019). En canvi, com mostra l'exemple de Hediger, la història dels zoos en el segle vint, i, sobretot a partir de la segona meitat, no ha estat tractada amb tanta profunditat pels historiadors i historiadores de la ciència (Flack, 2018; Pouillard, 2019). En tot cas, aquesta historiografia, entre d'altres idees, ha arribat a la conclusió que els zoos poden ser considerats institucions amb diferents funcions i propòsits segons el context històric o, fins i tot, en el mateix context. Així, els zoos han estat llocs de fascinació pels animals, d'entreteniment del gran públic, de profit econòmic, d'aclimatació, conservació i reproducció d'espècies autòctones i foranes, de control social, d'educació i divulgació científica i, també, de creació i intercanvi de coneixement científic. Finalment, l'article també vol explorar el paper dels viatges científics com a forma de «knowledge in transit», així com la forma en què aquests ens poden il·luminar en conceptes utilitzats en la historiografia com «apropiació» o «circulació» de coneixement (Secord, 2004; Simões et al. 2003; Fa-ti, 2012).

Les fonts primàries principals utilitzades per complir l'objectiu d'aquest article són els documents custodiats al Fons Antoni Jonch de l'Arxiu Municipal de Granollers. Entre la diversa documentació guardada en aquest fons, ha estat especialment útil el document amb el títol *Memoria descriptiva de la visita a diversos parques zoològics europeos*.¹ Signat per Vega i Jonch, aquest document descriu amb prou detall les visites als diferents zoos, així com aquells aspectes que més van cridar l'atenció dels viatgers, tant per ser, als seus ulls, innovadors, com per ser, segons ells, antics o inadeguats.

---

1. Arxiu Municipal de Granollers – Fons Antoni Jonch (a partir d'ara AMGr-AJ) *Memoria descriptiva de la visita a diferentes Parques Zoológicos Europeos* signada per Antoni Jonch i per A. Vega Casas, 1955 (Capsa 800).

L'article es divideix en tres parts. En primer lloc, parlarem de l'abans, és a dir, en quin context i com va sorgir i es va desenvolupar la idea del viatge pels diferents zoològics europeus. En la segona secció, parlarem del viatge en si, de les diferents parades i de les impressions dels viatgers a cada ciutat i zoològic. Deixarem el tercer apartat per parlar de les diferents influències que les idees recollides en el viatge van tenir en la renovació del Zoo de Barcelona. En definitiva, en aquest article parlarem de viatges, de persones que viatgen i també d'idees que viatgen. Parlem d'un viatge físic per diferents ciutats europees, per París, Zúric o Lisboa, i els seus zoològics però, a la vegada, també parlem d'un viatge intel·lectual, el viatge que Jonch va fer en el seu pensament sobre com havia de ser un zoo, el viatge de Hagenbeck a Hediger. Per a un altre article quedaran els animals que viatgen.

1. Començant amb Hagenbeck

Juliol de 1952. Eugenio Fuentes Martín, conseller de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona dirigit per Antonio Simarro, acabava de tornar de Lisboa en un viatge que, segons *La Vanguardia Española*, tenia com a principal objectiu visitar el parc zoològic d'aquesta ciutat, «uno de los más completos de Europa». Fuentes Martín feia aquest viatge «con vistas a la reinstalación del Jardín Zoológico de nuestra ciudad» que «el Ayuntamiento desea llevar a cabo en un próximo futuro» (*La Vanguardia Española*, 18 de juliol de 1952). A principis dels anys cinquanta, el Zoo de Barcelona estava en molt males condicions, antic en la seva concepció, a més de patir moltes deficiències com a conseqüència de la guerra i els anys de postguerra. Moltes eren les veus que reclamaven la renovació del zoo. En aquest context, les notícies sobre plans sobre una possible renovació i ampliació del Zoo de Barcelona eren habituals (Carandell, 2022a). En diversos d'aquests articles es parlava ja d'un projecte tècnic preliminar que havia de servir de guia pels primers passos del nou zoo. Els diaris no parlaven en cap cas de l'autor d'aquest projecte, però l'intercanvi de cartes conservades amb Fuentes Martín, així com una còpia del projecte amb el títol «Consideraciones sobre la Instalación de un Jardín Zoológico en los Parques de Montjuic y de la Ciudadela», apunten cap a un clar autor: Antoni Jonch.²

Nascut l'any 1916 i criat a Granollers en una família acomodada, després d'interessar-se per la natura mitjançant l'Agrupació Excursionista d'aquesta població, Jonch va començar Farmàcia a Madrid l'any 1935, on va estudiar sota la tutela del reconegut botànic Josep Cuatrecasas. L'esclat de la Guerra Civil el va agafar a les vacances del primer curs de carrera, que no va poder finalitzar. Allistat a l'exèrcit de la República, i després patir els terribles bombardeigs de Granollers de maig del 38, Jonch va iniciar la retirada cap a França, on, previ pas pel camp de concentració d'Argelers, va tornar a la península per ser atrapat per l'exèrcit nacional i portat al recinte de l'Hospital de Sant Llätzer a Barcelona, transformat en

---

2. AMGr-AJ, Correspondència d'Antoni Jonch amb Eugenio Fuentes Martín, 1952-1956 (Capsa 790). «Consideraciones sobre la instalación de un Jardín Zoológico en los parques de Montjuic y de la Ciudadela», 1952 (Capsa 800).

una de les moltes presons on s'amuntegaven els soldats republicans. Pocs dies després, gràcies als contactes de qui seria la seva dona, Josefina Sampere, Jonch va ser alliberat i va poder tornar al seu Granollers natal. Passat el conflicte civil, Jonch va acabar la carrera de farmàcia a la Universitat de Barcelona. A la vegada que començava la seva vida professional com a farmacèutic i com a professor de Ciències Naturals de secundària, Jonch va intensificar la seva afició per les ciències naturals, que el van portar a començar a col·leccionar tot tipus d'animals vius en el jardí de casa seva. En aquest petit zoo, Jonch va arribar, segons ell, a tenir fins a 200 espècies diferents, entre elles micos i grans rèptils. En aquest temps de postguerra, sobretot a partir de mitjans dels quaranta, Jonch va ser també especialment actiu en la vida cultural de Granollers. Va participar en la represa del Museu de Granollers, on va organitzar una «sección de ciencias naturales», va ser president de l'Agrupació Excursionista, va ser membre fundador de l'Associació Cultural d'aquesta població i també va formar part del grup local de la Comissió Abat Oliba, organitzada per commemorar l'entronització de la Mare de Déu de Montserrat l'any 1947. Finalment, cap a principis dels anys cinquanta, Jonch havia començat a desenvolupar un perfil prou actiu i intens com a escriptor i divulgador científic, amb especial interès en les ciències naturals. Així, eren habituals els seus articles en revistes locals i comarcals, com el setmanari *Vallés*, però també, poc a poc, en diaris i revistes d'abast nacional com *Destino*, on va publicar sovint. Més endavant, aquesta activitat es va traduir en la publicació de diversos llibres divulgatius (Jonch, 1995, i Carandell, 2018 i Carandell, 2022c).

Però com va un farmacèutic actiu culturalment a Granollers, que tenia una col·lecció d'animals vius a casa, convertir-se en l'autor d'aquest projecte de remodelació del Zoo de Barcelona, i, més tard, en el director d'aquesta institució? Per respondre aquesta pregunta hem de prestar atenció als «Amigos del Zoo», un grup de pressió típic del règim franquista, en el qual empresaris, membres de la burgesia catalana, metges i professors universitaris intentaven impulsar una reforma del Zoo de Barcelona davant les autoritats franquistes. L'origen d'aquest grup el trobem en una reunió a la clínica del conegut doctor Ignasi Barraquer (1884-1965). Més enllà de la medicina i l'oftalmologia, Barraquer tenia interès pels animals salvatges, era un visitant habitual del zoo i disposava d'una petita col·lecció particular (Pons, 1968). En aquestes visites va conèixer Antoni Jonch i, amb ell, va formar un grup de persones interessades en els animals, i, especialment interessades en el zoo i el seu futur. Al final d'aquesta reunió, en la qual Jonch va explicar algunes de les seves idees al voltant d'una possible renovació del Zoo de Barcelona, els homes allà reunits, amb Jonch i Barraquer entre ells, van decidir formar una associació amb el nom dels «Amigos del Zoo» (Carandell, 2018: 54, Carandell, 2022a i De la Cruz, 2018).

Un cop establert el grup, Barraquer va ser nomenat president, mentre que Jonch era el vicepresident. Per configurar el grup, els «Amigos» van apuntar en dues direccions alhora de reunir possibles membres. Per una banda, van dirigir-se cap a la comunitat científica. Entre els presidents d'honor dels «Amigos del Zoo» hi havia Santiago Alcobé Noguera, cate-

dràtic d'Antropologia de la Universitat de Barcelona, Francisco Garcia del Cid, catedràtic de Zoologia i Luis Vallmitjana, catedràtic d'Histologia. Entre els membres hi podem trobar, per exemple, Enric Gadea, professor de zoologia de la UB, o el reconegut botànic Pius Font i Quer, director de l'Institut Botànic de Barcelona abans de la guerra, però depurat pel règim després i que en els anys cinquanta combinava la seva feina a l'editorial Labor amb feines menors al mateix Institut Botànic, que dirigia Antoni de Bolòs. També era membre dels «Amigos» el fill d'aquest, Oriol de Bolòs, que l'any 1953 va esdevenir catedràtic de Botànica de la Universitat de Barcelona. Un altre exemple podria ser l'ornitòleg Salvador Maluquer i Maluquer, molt vinculat al Museu de Zoologia de Barcelona. Per altra banda, els «Amigos» també van dirigir la mirada al poder polític. L'alcalde de Barcelona, Antonio Simarro, el conseller de Cultura, Fuentes Martín, però també el governador civil de la província i el president de la Diputació formaven part de la presidència d'honor dels «Amigos».³

Segons els seus estatuts, els «Amigos del Zoo» tenien tres objectius principals, de més general a més concret. El primer i més important era la promoció i incentivació del Zoo de Barcelona i els seus usos com a espai públic, pedagògic i recreatiu entre la població barcelonina. Per complir aquest objectiu més ampli, calia complir primer un segon objectiu, més concret, millorar les condicions actuals del zoo mitjançant un gran projecte de renovació que canviés totalment la cara a la institució. Altre cop, per complir aquest segon objectiu, calia primer complir-ne un de més bàsic. Per dur a terme la renovació, calia primer nomenar un nou director del zoo. En aquell moment, el director n'era el veterinari Antoni Riera, que havia esdevingut director després de la guerra de forma interina. De fet, segons Jonch, Riera era un veterinari, un especialista que en certa manera «no volia» ser-ne director, no volia un càrrec de gestió, i això agreujava les males condicions del zoo (De la Cruz, 2018 i Jonch, 1995). A més, en una reunió del 22 de maig de 1955, els «Amigos» també van acordar que calia instar Fuentes Martín a «autorizar a los señores arquitectos y conservador del parque, a realizar un breve viaje de estudio entorno de los principales zoos europeos».⁴

Des de la seva creació, els «Amigos» van desenvolupar una activa presència en els mitjans de comunicació. Així, entre els articles que comentaven aquesta necessitat de renovació del zoo, apareixen sovint els «Amigos», directament citats per nom, o bé, indirectament apareixien clarament els seus objectius de promoció i renovació de la institució (*La Vanguardia Española*, 13 de maig, 1952; Carandell 2022a). Més enllà d'aquesta presència pública, segons les memòries d'Antoni Jonch, els «Amigos» també van organitzar un sopar per als seus membres. Així, aquest acte va servir perquè es trobessin, en un mateix espai, els homes de negocis, metges, científics i polítics que formaven part de l'associació. En aquest acte,

3. AMGr-AJ: Estatutos d'«Amigos del Zoo», març de 1955 (Capsa 796).

4. AMGr-AJ: Acta de la reunió de la Sociedad Amigos del Zoo, on es parla de l'estructuració de la societat i de la relació amb el nou parc zoològic, 22 de maig de 1955 (Capsa 796).

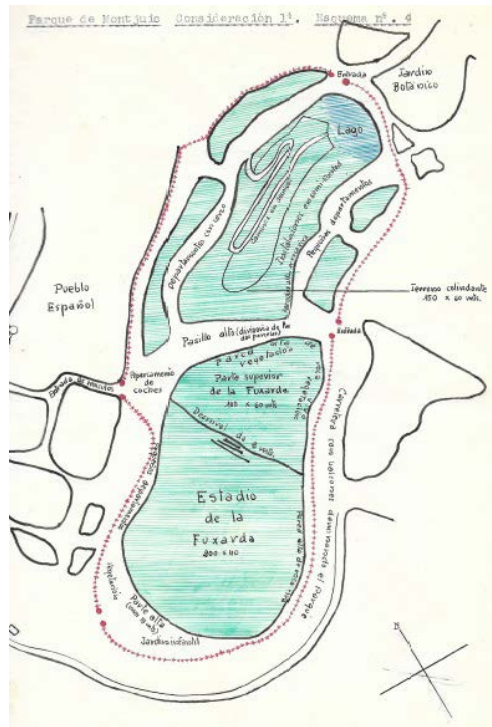

Fig. 1. Imatge del projecte «Consideraciones sobre la instalación de un Jardín Zoológico», 1952. AMGr - Fons Antoni Jonch

Jonch va ser introduït a les autoritats polítiques (Jonch, 1995: 156-167). En tot cas, sense disposar d'una evidència directa, sembla que aquest tipus d'activitat organitzada pels «Amigos» va permetre que l'Ajuntament «comprés» el projecte preliminar elaborat per Jonch a què hem fet referència al principi d'aquesta secció. Però en què consistia aquest projecte?

D'entrada, Jonch proposava dues opcions principals per poder assegurar el futur del zoo: un zoo completament nou, més gran i millor, a Montjuïc, o bé una ampliació del zoo al mateix parc de La Ciutadella.⁵ Jonch presentava els arguments a favor i en contra de cada opció, i arribava a la conclusió que, per a ell, el millor era seguir l'opció de Montjuïc, ja que aquest espai permetria construir un zoo que seguís les directrius per les instal·lacions d'animals marcades pel director de zoològics alemany Carl Hagenbeck (1844-1913). A principis del segle vint, Hagenbeck havia revolucionat el món dels zos amb la idea d'eliminar les gàbies i els barrots, per construir instal·lacions obertes en què fossars buits o plens d'ai-

5. AMGr-AJ: «Consideraciones sobre la instalación de un Jardín Zoológico en los parques de Montjuic y de la Ciutadella», 1952 (Capsa 800).

gua separessin els animals dels visitants. L'objectiu era crear en el visitant una forta sensació que els animals estaven «lliures» i ben a prop seu. A més, aquestes instal·lacions permetien que l'animal estigués en un ambient més proper al natural, i no en una simple superfície de ciment. Majoritàriament, aquest canvi no es feia amb la intenció de millorar les condicions de vida dels animals, sinó amb l'objectiu de millorar l'experiència del visitant. La visita al zoo no era ja només veure un animal rere un altre sinó que es va convertir en un passeig per un entorn natural entre animals «lliures». Hagenbeck va desenvolupar les seves idees en el seu zoològic d'Hamburg, on va tenir molt d'èxit. A partir d'aquest moment, la seva influència en el món dels zooks va ser enorme, i el seu nou mètode es va estendre per tot el món, també en projectes elaborats pel mateix Hagenbeck, com el cas de Roma (Rothfels, 2002).

De fet, la influència de Hagenbeck ja s'havia fet notar al Zoo de Barcelona abans de l'arribada de Jonch. L'any 1929, en el context i el flux econòmic de l'Exposició Internacional que es va celebrar a Montjuïc, el zoo va construir un nou espai per als ossos polars seguint els preceptes de Hagenbeck (Jonch, 1995; Carandell, 2018). Aquest recinte consistia en un forat molt fondo amb pedres artificials que feia que els ossos poguessin ser vistos directament sense cap perill que s'escapessin. De fet, una de les primeres noves instal·lacions que l'equip de Jonch va fer un cop dins el zoo va ser un espai similar just al costat per a les altres espècies d'ossos. Tornant a principis dels anys cinquanta, Jonch mostrava doncs, com molts dels responsables de parcs zoològics des de principis de segle, una clara influència i preferència per les idees de Hagenbeck respecte a com havia de ser un zoològic i l'experiència del visitant. Aquestes idees les reproduïa a informes i projectes com el que hem comentat, però també ho feia en articles en diaris i revistes. Per exemple, en el número de setembre de 1953 de la revista *Destino*, Jonch va publicar un article en el qual, abans de parlar del Zoo de Barcelona, elogiava les innovacions proposades per Hagenbeck (Jonch, 1953). El cas de Jonch no era aïllat i altres periodistes, clarament influenciats pel discurs dels «Amigos del Zoo», també apuntaven que no només calia un nou zoo, sinó que aquest havia de ser «como el de Roma, por ejemplo» on «los animales tienen instalaciones más grandes» (Brunet, 1952). Com hem indicat, el zoo de Roma havia estat dissenyat en les primeres dècades de segle pel mateix Hagenbeck.

Arran de la pressió pública i privada dels «Amigos», finalment, l'estiu de 1954, l'Ajuntament de Barcelona va convocar un concurs per una plaça pública de conservador del zoo.⁶ Com era d'esperar, els «Amigos» van tornar a jugar un paper important, amb cartes de recomanació a les més altes instàncies, en l'elecció de Jonch per aquesta posició, encara que Jonch era probablement la persona més adequada. Així, a principis de febrer de 1955, Jonch va ser anomenat «Conservador Técnico» del Zoo de Barcelona (De la Cruz, 2018; Carandell 2022a).

---

6. AMGr-AJ: *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, XVI no. 197, 18 d'agost de 1954 (Capsa 780).

2. Un viatge pels zoos d'Europa

Ja com a treballador del Zoo de Barcelona, encara que no com a director, a partir de 1955, Jonch va tenir molta més capacitat d'influència, i a la vegada molta més capacitat de recollir informació sobre com dur a terme la renovació. Seguint la primera d'aquestes intencions, Jonch es va reunir en diverses ocasions amb el mateix alcalde de Barcelona, en aquell moment Antonio Simarro. Segons afirma a les seves memòries, va ser arran d'un viatge de Simarro al Japó, on va visitar un parc on es podien alimentar directament alguns animals com cérvols, que aquest va accedir a fer una primera inversió al zoo per elaborar algunes noves instal·lacions. Convèncer el poder polític de la conveniència d'invertir en el zoo era fonamental per complir els objectius dels «Amigos» i de Jonch (Jonch, 1995; De la Cruz, 2018).

Un cop assegurat el suport econòmic del poder polític, calia perfilar els detalls dels primers canvis i per això era necessari recollir més dades concretes sobre les instal·lacions, dades que ajudessin a elaborar un projecte més extens i fonamentat que l'elaborat l'any 52. Per això, el viatge del qual parlarem a continuació va ser fonamental, però abans Jonch va intentar altres vies. Per exemple, ja el 25 de febrer de 1955, només quinze dies després de ser nomenat conservador, Jonch va enviar una carta a Heiner Hennecke, un col·leccionista i venedor d'animals salvatges establert a Hamburg, on hi havia el parc zoològic de Hagenbeck. En aquesta carta, Jonch, sense fer-lo explícit, va insinuar un intercanvi d'animals salvatges, especialment rèptils, de Guinea Equatorial, que en aquell moment encara Guinea Espanyola, on ja havia iniciat els seus contactes, per informació sobre el zoo de Hagenbeck. Cal destacar aquí que, per la seva banda, Hediger va viatjar al Congo Belga l'any 1948 per avaluar-ne els seus parcs naturals, comprendre millor el comportament animal i les diferències en aquest entre els animals en captivitat i els salvatges (De Bont, 2022). En especial, Jonch va explicar a Hennecke que el seu interès es centrava en els aspectes pràctics de la construcció de les «instalaciones de animales», com la «dimensión de los fosos de valla, abrigos, estructuras...». És a dir, «todo aquello que pueda interesarnos para la configuración del nuevo jardín zoológico que pensamos instalar en Barcelona». En aquesta carta, Jonch també afirmava que mai havia visitat el zoo de Hagenbeck i que la seva dona Josefina Sampere havia viscut a Alemanya i coneixia l'idioma, fet que ens mostra el seu possible paper com a intèrpret en la lectura d'informació escrita o en un futur viatge.⁷

Però com hem vist en els objectius dels «Amigos» i en el projecte de Jonch, el mètode crucial per obtenir informació i obrir contactes internacionals va ser el viatge científic per diferents zoos. D'aquesta manera arribem al viatge que Jonch i Antonio Vega Casas, arquitecte en cap del consistori, van fer per diverses diferents ciutats europees la tardor de 1955. Així, Jonch i Vega Casas van visitar, segons la nomenclatura utilitzada a l'informe: la «Colección zoológica del Jardín des Plantes», el «Parque Zoológico de Vincennes» i el «Musée

---

7. AMGr-AJ: Correspondència d'Antoni Jonch amb Heiner Hennecke (Capsa 778).

d'Outremer», tots tres a París; el «Parque de Basilea» i el «Parque de Zurich», tots dos a Suïssa; l'aquari i el «Parque Zoológico» a Mònaco i el «Parque Zoológico» de Lisboa. Al final del viatge, Jonch i Vega van elaborar un informe amb el títol *Memoria descriptiva de la visita a diversos parques zoológicos europeos*. Aquest és un document que, com el seu títol indica, descriu molt al detall els zoos i acompanya aquesta descripció amb fotografies d'animals i els seus recintes en els diferents zoos.⁸

Acompanyarem breument en els propers paràgrafs Jonch i Vega en el seu viatge gràcies a les descripcions que ells mateixos fan a la *Memoria*. Aquest exercici ens permetrà entendre els aspectes que destaquen de les visites, la rellevància de cada un dels zoos, així com la posterior influència en el Zoo de Barcelona que tractarem en el proper apartat. Començant pels dos parcs de París, els barcelonins els descriuen com a antagonics, l'un el «Jardin des Plantes», arcaic; l'altre, el parc de Vincennes, «moderno» i «amplio». El «Jardin» era presentat com una institució amb una llarga història, amb una «nutrida colección», en la qual el visitant estava predisposat a «evocar tiempos pretéritos». El zoo era important doncs pel seu «sentido romántico y documental», perquè estava ple de records històrics, però no tan rellevant per l'interès arquitectònic, ja que, la majoria de instal·lacions seguien una «concepción», un «sistema» antic. Tot i així, els visitants també destacaven que hi havia algunes instal·lacions com la «casa de felinos» o la «casa de monos» que seguien les «nuevas arquitecturas» i estaven dotades de «los más modernos adelantos ... de la técnica y estética». Jonch i Vega descriuen els pavellons moderns al detall: les característiques arquitectòniques, els materials i les solucions utilitzades i els seus avantatges.

Pel que fa al de Vincennes, una de les primeres coses que l'informe destacava era que estava construït recentment, inaugurat l'any 1934, «de acuerdo con la original estructura puesta en práctica en el parque alemán Hagenbeck de Hamburgo». El nou zoo de París, presentat com l'exemple de l'èxit del model Hagenbeck, utilitzava un «sistema de cierre» que «se basa en la adopción de fosos», cosa que aconseguia «bellos efectos de perspectiva con asociaciones faunísticas». Les associacions faunístiques, segons la nomenclatura que habitualment utilitzava Jonch, eren aquelles instal·lacions d'animals que ajuntaven, o feien l'efecte d'ajuntar diversos animals. La instal·lació central de Vincennes amb «grupos de camellos, dromedarios, jirafas y okapis, avestruces y antilopes» en un mateix ampli espai era un exemple clar d'aquestes associacions. Aquesta manera de presentar els animals era vista pels visitants barcelonins com la més adequada de totes les visitades, com la més moderna, que aconsegueix «para el observador, la mejor sensación posible de encontrarse en libre naturaleza». Per mostrar aquesta conveniència, Jonch i Vega descriuen en la memòria diverses d'aquestes instal·lacions, com la dels elefants, o els lleons, i també feien descripcions detallades de les solucions utilitzades pel zoo per aconseguir aquests efectes, com els am-

---

8. A partir d'aquí, la resta de cites d'aquesta secció són de AMGr-AJ: *Memoria descriptiva de la visita a diferentes Parques Zoológicos Europeos*; signada per Antoni Jonch i per A. Vega Casas, 1955 (Capsa 800).

plis fossars, les parets de roca artificial o la «densa vegetació» que «anima todo el circuito». Finalment, també descrivien el jardí infantil, on els nens podien pujar sobre camells, ponis i altres animals, el modern departament de veterinària, així com l'organigrama administratiu i directiu de la institució. En definitiva, el zoo de Vincennes era, entre tots els visitats, el més modern, el més gran, que arribava a les 14 hectàrees, i el que tenia la col·lecció d'animals «más nutrida» amb més de 700 mamífers i 1000 aus.

La tercera institució de París, el «Musée d'Outremer», o «Museo de Ultramar», va ser visitada pels responsables del Zoo de Barcelona perquè constava de terraris i aquaris on s'exhibien diversos rèptils vius. En general, la sensació dels visitants va ser que estaven davant d'unes instal·lacions molt més petites que les anteriors, amb poques espècies i algunes deficiències, però que, a la vegada, també destacaven per la seva originalitat, «excelente presentación» i «magnificencia». L'informe també destaca que en l'aquari les tortugues marines es poden observar a través d'un vidre sota l'aigua, cosa que feia la sensació al visitant d'estar al fons marí.

De París els viatgers barcelonins es van traslladar a Suïssa, concretament a Basilea. Una mica més petit que el de Vincennes, el zoo de Basilea destacava, als ulls mediterranis de Jonch i Vega, com un lloc ordenat, modèlic, en el qual, com a tot Suïssa, tot és «correcto, nada es estridente», en què res està descuidat i la serietat, la disciplina i la severitat són presents constantment. Abans d'entrar al zoo, els visitants es van sorprendre pels «postes anunciadores» del zoo que van veure a estacions de tren, autobusos, oficines de viatge i en general per tota la ciutat. Segons Jonch, el zoo era venut com un dels principals atractius de la ciutat i la seva visita era gairebé obligatòria per a un turista. El zoo havia estat convertit en un símbol de la ciutat. També explica la memòria que el zoo de Basilea no era modern, sinó que el seu origen es remuntava a finals de segle dinou, però que recentment havia estat «notablemente ampliado y objeto de atenta renovación». El director del zoo de Basilea fins l'any 53 havia estat Heini Hediger, de qui parlarem a continuació.

Així, aquest zoo combinava instal·lacions més antigues amb modernes que seguien les «últimas recomendaciones de la técnica», que els visitants barcelonins destaquen en el seu escrit. Entre aquestes darreres es destacava l'entrada al zoo, on hi havia el despatx del director, i els primers animals que el visitant es trobava, un grup de flamencs sense cap tipus de barrera amb el visitant, destacats a la memòria com a exhibició original. Altres instal·lacions modernes descrites eren la dels ossos, amb roques artificials «muy bien logradas», els colibrís, molt rars en captivitat, o l'espectacle de les foques, que en unes grades en amfiteatre oferien un espectacle «circense» al públic amb salts i cabrioles en un horari establert. Un altre aspecte va cridar l'atenció dels visitants: les retolacions dels animals. Els cartells eren per a Jonch i Vega «mucho mejores» que els de París, ja que incloïen el nom científic, la família, una fotografia, una «descripció sintètica» de les seves característiques, i també un mapa on s'indicava la situació de l'animal al món (Blaszkiwicz, 2002:26). Finalment, cal destacar que en la memòria expliquen com visiten una habitació privada on es cultiven les

preses vives per alimentar animals. Aquesta visita ens mostra com Jonch i Vega es presentaven en els zooks europeus com a representants del Zoo de Barcelona, i, com a tals, els feien visites guiades en què podien observar detalls amagats dels zooks i entrar en contacte amb els dirigents dels mateixos.

Fig. 2. Imatge del tancat dels ossos del Zoo de Vincennes inclosa a la «Memòria Descriptiva». AMGr - Fons Antoni Jonch

Pel que fa a Zúric, els visitants barcelonins presenten un zoològic més petit que els anteriors, unes 8 hectàrees, que té també l'entrada amb el despatx d'administració i els flamencs, i, sobretot, que era un zoològic provisional, que estava en aquell moment «sujeto a profundas modificaciones». De fet, diuen que durant la visita veuen una maqueta, plànols i «múltiples estudios de planificación» que «muestran las líneas del nuevo trazado». Que Jonch i Vega veiessin aquestes maquetes i mapes ens fa pensar que probablement van conèixer la persona que dirigia el zoo, Heini Hediger, que des de 1953 dirigia la renovació del zoo de Zúric.

A Mònaco, Jonch i Vega van visitar l'aquari que servia de complement del Museo Oceanográfico del Principado de Mónaco, petit, i en «estado de conservación muy deficiente», i el zoo de Mònaco, també amb una col·lecció d'animals petita i en un espai limitat. A la memòria la descripció de les institucions de Mònaco és molt més reduïda que la que havien dedicat als parcs de París i Suïssa. Finalment, en el zoo de Lisboa tornen els elogis per la seva gran extensió, que aprofita els desnivells naturals per la instal·lació de tancats en la majoria moderns, que usaven fosses i eren semblants als de Vincennes, altre cop amb la direcció i els flamencs a l'entrada. També destaquen que el de Lisboa era un zoo «muy cui-

«limpio» amb laboratoris de recerca i espais de cria d'animals. També va cridar la seva atenció l'anomenat Jardí infantil, on no només hi havia animals sobre els quals els nens podien fer un passeig, sinó una petita col·lecció d'animals de granja i cries d'animals salvatges amb els quals els nens podien interaccionar directament.

En definitiva, per a Jonch i Vega tot el viatge havia estat una «provechosa lección» que havia «resuelto muchas de las dudas y problemas iniciales surgidas al trazar nuestro proyecto». En el proper apartat explorarem, per una banda, aquesta influència directa, i, per l'altra, també com la trobada amb Hediger també té influència en els discursos de Jonch al voltant de com havien de ser els zoos i els seus objectius.

3. La influència del viatge en el nou Zoo de Barcelona

Com reconeixien Jonch i Vega, la influència del viatge va ser clara i directa en el disseny del nou Zoo de Barcelona i la forma de presentar-hi els animals. Aquesta influència va ajudar a consolidar, confirmar i esclarir dubtes, per una banda, al voltant de les idees de Hagenbeck de presentar els animals, que els viatgers van veure sobretot a Vincennes, Basilea i Lisboa. A Barcelona, Hagenbeck va estar clarament present en algunes de les instal·lacions com, per exemple, la dels lleons i tigres, que van seguir models molt semblants als vistos en alguns d'aquests zoos europeus. Ara bé, per altra banda, el viatge també va servir per conèixer les noves idees de Hediger al voltant de com gestionar un zoo i com presentar els animals. Abans de Hediger, però, parlarem d'altres idees trobades en el viatge que també es van aplicar al nou Zoo de Barcelona.

Com hem vist, va ser a Basilea quan Jonch es va adonar de la importància de promoció el zoo amb cartells públics com un atractiu de la ciutat, per turistes i visitants. A partir de finals dels cinquanta, juntament amb la renovació, el zoo va començar una intensa campanya de promoció, que va incloure presència als mitjans com la ràdio o els diaris, però també presència als carrers amb prominents cartells i anuncis. En els següents anys, gràcies a aquesta promoció i també a d'altres factors com l'excel·lent trobada del Floquet de Neu i l'exhibició de mamífers marins a l'Aquarama, el Zoo de Barcelona es va convertir en un símbol de la ciutat, en una mena d'orgull d'obligatòria visita (Carandell, 2020a). Respecte a l'Aquarama, construït a partir d'inicis dels anys seixanta, cal destacar també l'espectacle «circense» de les foques a Basilea i els vidres de visió submarina al Musée d'Outremer. Totes dues opcions, entrenar foques, i els vidres submarins a l'Aquarama, es van aplicar a partir de la dècada següent al Zoo de Barcelona. Malgrat la idea i el coneixement necessaris sobre com mantenir i exhibir mamífers marins, especialment dofins, a Barcelona va provenir sobretot dels parcs temàtics americans, aquest exemple ens mostra com no tota la informació al respecte arriba a Barcelona a partir dels seixanta, sinó que ja en aquest viatge Jonch havia topat amb aquest tipus d'estructures (Carandell 2022b).

El mateix passa amb els cartells descriptius de cada animal. Clarament seguint el que havia vist sobretot a Basilea, a partir dels anys seixanta, Jonch va impulsar la renovació dels

cartells dels animals del zoo, aquest cop en col·laboració amb el Museu de Ciències Naturals de Barcelona. Aquesta col·laboració es va iniciar quan es van adonar que hi havia informacions contradictòries o directament diferents per al mateix animal, entre el museu, també situat a la Ciutadella, i el zoo. Aquests nous cartells incloïen el nom en castellà, el nom científic, la situació geogràfica, així com descripcions anatòmiques i biològiques, i certa informació ecològica de les diferents espècies (Carandell, 2018: 89-90). Una altra idea que Jonch va veure en el seu viatge i que va adoptar pel nou zoo de Barcelona va ser el jardí infantil del zoo de Lisboa. L'any 1959, el Zoo de Barcelona va obrir un espai infantil en què els nens podien interaccionar amb diversos animals de granja, així com pujar en camells i burros, un espai que no existia abans del viatge pels zoos europeus (*La Vanguardia Española*, 15 de setembre de 1959).

Més enllà d'aquestes aplicacions més concretes i puntuals, el viatge va servir sobretot perquè Jonch entrés en contacte amb les idees de qui era en aquell moment director del zoo de Zúric, Heini Hediger. L'anomenada «zoo biology», la ciència que estudiava el manteniment d'animals salvatges en zoològics, va ser la principal construcció teòrica de Hediger. La idea era que els animals en captivitat no estaven presos en les seves gàbies, sinó que eren «propietaris» de les seves instal·lacions, que havien de transformar el seu tancat, el seu recinte, en el «seu» territori. L'animal havia de marcar aquest territori, i havia de voler quedar-s'hi, no havia de tenir la necessitat de marxar, ja que hi havia de trobar tot allò que necessitava. Fins i tot, els animals havien de sentir la necessitat de defensar aquest territori, tal com ho feien en el seu medi natural. A partir d'aquí, la «zoo biology» havia d'estudiar les necessitats de cada animal en la seva instal·lació, les característiques dels diferents elements que aquest territori havia de contenir. Això no volia dir necessàriament que l'espai dels animals havia de ser similar, havia de tenir un aspecte semblant, al medi natural, sinó que podia contenir aquests diferents espais necessaris, d'alimentació, de reproducció, d'higiene... que conté la natura, però podria ser en un aspecte diferent. Cada un d'aquests punts del recinte era estudiat individualment, per millorar la seva eficiència, i també en relació amb els altres, amb els quals s'explorava la seva connectivitat i situació. En tot cas, segons Hediger, el manteniment d'animals en captivitat servia també per incentivar l'estudi científic al voltant d'aquests animals, ja que per dissenyar les instal·lacions calia conèixer les necessitats biològiques de cada animal, la seva alimentació, higiene, formes de comunicació i reproducció, així com els seus costums i comportaments. Mantenir animals en captivitat era per a Hediger una ciència en si mateixa (May, 2016:142).

A més d'aquestes idees bàsiques, Hediger també defensava que en el disseny de les instal·lacions calia també considerar aspectes estètics. Així doncs, els zoos havien de preocupar-se que els animals cobrissin les seves necessitats dins les seves instal·lacions, però, a la vegada, també que aquestes fossin atractives per al públic, que, a més de veure animals, havia de gaudir estèticament de la visita. A més, Hediger també defensava la necessitat d'independència econòmica dels zoos, ja que aquests tenen sovint inversions inesperades i ur-

gents, que no poden dependre de l'aprovació econòmica d'altres institucions. Finalment, per a Hediger, els zoos havien d'intentar complir al màxim possible quatre objectius principals. Aquests eren l'entreteniment del públic visitant, l'educació d'aquest mateix públic, la recerca científica, mitjançant la «zoo biology» però també en altres disciplines més clàssiques, i la conservació dels animals al seu medi natural, una idea que no és original de Hediger però que aquest posa en primer pla dins el disseny del que havia de ser un zoo (May, 2016:143; Burkhardt, 2021, capítols 2 i 3, p. 59-163).

Com hem indicat en l'anterior apartat, durant la primera meitat dels anys cinquanta, els escrits sobre parcs zoològics d'Antoni Jonch estan plens de referències directes i indirectes, explícites i implícites, a les idees de Hagenbeck i les seves instal·lacions sense barrots. Ara bé, a partir de la segona meitat d'aquesta dècada, després del viatge als diferents zoològics europeus, les concepcions teòriques de Hediger, tant respecte a la «zoo biology» com respecte als objectius i les característiques del zoo, comencen a entrar, cada cop a més força, en els escrits i conferències de Jonch. Sabem que Jonch disposava a la seva biblioteca d'almenys dos dels influents llibres escrits per Hediger en versió en francès: «Les Animaux Sauvages en Captivité» publicat l'any 1953 i «Nos amis exotiques au Zoo» publicat l'any 1954 (Hediger 1953, Hediger 1954).⁹ Sovint sense fer referència al nom de Hediger, Jonch presentava aquestes idees davant de diferents audiències, del públic general als polítics.¹⁰ De fet, Jonch va pressionar per aconseguir que els pressupostos i despeses del zoo no depenguessin directament de l'aprovació del ple municipal, sinó que es poguessin aprovar de forma més ràpida en un òrgan independent. Així, a partir de 1957, es va crear el Servicio Municipal del Parque Zoológico de Barcelona que, presidit per l'alcalde, i amb Jonch en un paper preponderant, es reunia periòdicament i podia tractar els temes del zoo (Carandell, 2018).

Les idees discursives són importants, però la influència de Hediger també es pot veure de forma més concreta en el projecte de renovació del Zoo de Barcelona. Inaugurat l'any 1965 però començat l'any 1961, i pensat abans, un dels recintes d'animals més important i més conegut de Hediger va ser «Das Afrikahaus» en el zoo de Zúric. Aquesta «casa africana» va suposar la plasmació física en un sol recinte de tot el programa teòric de Hediger. El recinte, que acollia diferents animals africans, pretenia proporcionar el context «natural» necessari per cobrir les necessitats biològiques, ecològiques i de comportament dels animals. A més, la casa també incloïa un edifici, on els animals s'allotjaven en els mesos de més fred, que podríem qualificar d'atractiu per als visitants des del punt de vista arquitectònic i estètic (May, 2016:139-140; Jonch, 1965).

El cas és que l'any 1966, només un any després de Zúric, el dictador Francisco Franco va inaugurar la «Gran Fauna Africana» del Zoo de Barcelona, un espectacular recinte en el

---

9. Veure catàleg de la Biblioteca del Museu de Ciències Naturals de Granollers, on es troba dipositat el fons bibliogràfic d'Antoni Jonch.

10. Per exemple, AMGr-AJ: «Ventana al Nuevo Zoo» i «El parque zoológico escuela de formación,», (Capsa 800).

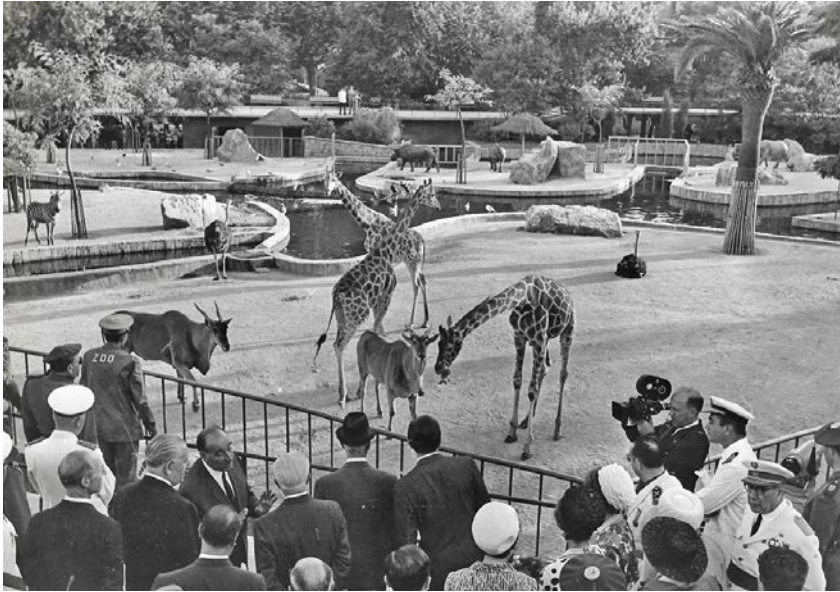

Fig. 3. Inauguració de la «Gran Fauna Africana» amb Franco d'esquenes amb barret i Jonch girat donant explicacions. AMGr - Fons Antoni Jonch

qual diferents «illes» separades per una mena de rius d'aigua acollien diferents tipus d'animals de la sabana africana. La «Gran Fauna Africana» va ser presentada als mitjans de comunicació com una «nueva manera de presentar los animales» que «daba la impresión de que vivían juntos en la sabana». El nom de Hediger ni les seves idees no van aparèixer en aquestes ni en cap altres notícies sobre el zoo en aquesta època, ni en els escrits de Jonch (*Diario de Barcelona*, 20 de juny de 1963). Però les seves idees sí que hi apareixen i tant els objectius principals del zoo com a institució com la necessitat d'independència econòmica i de decisió que defensava Hediger van ser fonamentals en el desenvolupament del Zoo de Barcelona en els anys seixanta i setanta.

En definitiva, en aquesta secció hem vist com el viatge va exercir un paper clau en la forma en què es va estructurar i dur a terme la renovació del Zoo de Barcelona a partir de 1957. Influències més o menys directes que van determinar les decisions preses en el disseny del nou zoo, el resultat del qual hagués estat diferent si aquest viatge no s'hagués realitzat o si els zoològics escollits haguessin estat uns altres.

4. Conclusions, la importància d'un viatge científic

El maig de 1957, Jonch, la seva dona Josefina Sampere i un altre arquitecte del servei municipal de l'Ajuntament van fer un nou viatge en el qual, com a mínim, van visitar Roma i el seu parc zoològic dissenyat pel mateix Hagenbeck. El Museu de Ciències Naturals de Gra-

nollers, que va ser impulsat pel mateix Jonch, conserva la seva extensa col·lecció de catàlegs, tríptics, mapes i revistes editats per parcs zoològics de tot el món en diferents èpoques, entre ells alguns de recollits en el viatge ressenyat de 1955.

Els viatges científics en què es visitaven zoològics van ser prou habituals dins la feina que Jonch va fer al Zoo de Barcelona. Què fa doncs aquest viatge especialment interessant? Més enllà que disposem de la memòria en què es descriuen allò que els barcelonins van trobar més i menys destacat de cada zoo, el que fa important el viatge ressenyat és la seva cronologia temporal. Realitzat la tardor de 1955, aquest va ser el primer viatge que Jonch va fer com a conservador, com a treballador, del zoo i, per tant, amb pressupost municipal. A més, com hem vist, en el moment del viatge ja havia sorgit la idea de renovació del zoo, per tant la visita als diferents parcs no es va fer, simplement, per conèixer-los, sinó que es va fer amb la clara intenció de recollir informació i idees per al nou zoo de Barcelona. I això va ser així perquè es va fer justament en aquest moment, quan s'estava elaborant el primer gran projecte per les obres de remodelació del zoo, que van començar a partir de 1957.

Una gran pregunta, però, queda a l'aire: qui va decidir, i com, quins zoològics es visitaven durant el viatge? Per què es van visitar els zoològics que es van visitar i no uns altres? Per què es va visitar Lisboa, que quedava fora del circuit centreeuropeu? Per què no es va visitar el zoo de Hagenbeck, o el zoo de Roma, que posteriorment Jonch va visitar? Hi van tenir a veure aspectes geopolítics? El registre documental trobat fins ara ens revela molt poques pistes per poder contestar aquestes preguntes, que serien fonamentals per entendre el viatge, així com el context científic i polític.

En tot cas, en aquest article hem vist també un viatge intel·lectual, un viatge d'idees. Un canvi, una transformació, des de la influent, a inicis del segle xx, visió de Hagenbeck a la també important concepció teòrica de Hediger a partir de la meitat d'aquest mateix segle. El viatge físic pels zoològics europeus ens explica i ens justifica aquest viatge teòric. Un viatge teòric efectuat just en el moment de planificació de la renovació del zoo. Per aquesta raó, altre cop, per aquesta cronologia, els dos extrems del viatge teòric, i també tot el que hi ha al mig, van donar forma al nou Zoo de Barcelona, que no va ser un zoo que seguís totalment el model Hagenbeck, ni tampoc, un nou zoo Hediger al peu de la lletra, sinó un model intermedi, amb elements de tots dos, i també amb elements dels altres zoos visitats. Per entendre, doncs, la renovació del Zoo de Barcelona i la seva configuració durant la dictadura franquista, cal comprendre i explorar el context internacional i les concepcions teòriques que en proveïen. Jonch és fonamental per entendre el zoo del franquisme, però com també ho són Hagenbeck i Hediger.

Bibliografia

BLASZKIEWITZ, B. (2002), «Erneut: Zum Thema Beschreibung», *Bongo*, 32: 25-28.

BRUNET, M. (1952), «Panorama de Arte y Letras», *Destino*, 27 de novembre, núm. 799, p. 12.

BURKHARDT, L. (2021), *Der Zoologische Garten Basel 1944-1966: Ein Selbstverständnis im Wandel*, Basel, Schwabe.

CARANDELL, M. (2018), *De les gàbies als espais oberts: Història i futur del Parc Zoològic de Barcelona*, Granollers, Editorial Alpina.

CARANDELL, M. (2022a), «Animals for the Mayor: Barcelona's zoo in the making of local policies and national narratives (1957-73)», *History of Science*, 60 (3): 405-429.

CARANDELL, M. (2022b), «Mediterranean Dolphins from Miami: Knowledge and Practices in Barcelona Zoo's Aquarama (1962-1970)», *Centaurus*, 64 (3): 751-772.

CARANDELL, M. (2022c), «Ciència i cultura a Granollers durant el primer franquisme», *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, 26: 65-94.

COWIE, H. (2014), *Exhibiting Animals in Nineteenth-Century Britain: Empathy, Education, Entertainment*, Basingstoke, Palgrave.

DE BONT, R. (2022), «Moving across the Zoo-Field Border: Heini Hediger in Congo», *Isis*, 113 (3): 491-512.

DE LA CRUZ, S. (2018), «El lucre de les amistats: una mirada política al Parc Zoològic de Barcelona entre 1954 i 1960», *Tesi de Màster no publicada*, Universitat Autònoma de Barcelona.

Diario de Barcelona, 20 de juny de 1963, p. 7.

FA-TI, F. (2012), «The Global Turn in the History of Science», *East Asian Science, Technology and Society*, 6 (2): 249-258.

FLACK, A. (2018), *The Wild Within: Histories of a landmark British zoo*, Charlottesville, University of Virginia Press.

HEDIGER, H. (1953), *Les Animaux Sauvages en Captivité*, Paris, Payot, Bibliothèque scientifique.

HEDIGER, H. (1954), *Nos amis exotiques au Zoo*, Paris, Amiot-Durand.

HOCHADEL, O. (2020), «Going east. Gustave Loisel and the networks of exchange between zoological gardens before 1914». In: Eszter Gantner, Heidi Hein-Kircher i Oliver Hochadel (eds.), *Interurban knowledge exchange in Southern and Eastern Europe, 1870-1950*, London, Routledge, pp. 197-218.

HOCHADEL, O. (2022), «Science at the Zoo: An Introduction», *Centaurus*, 64 (3): 561-590.

JONCH, A. (1953), «Parques Zoológicos», *Destino*, 19 de setembre, núm. 841, pp. 14-15.

JONCH, A. (1965), «Exhibit for Large African Animals at Barcelona Zoo», *International Zoo Yearbook*, 5 (1): 82-85.

JONCH, A. (1995), *Memòries del Zoo. Entre l'anècdota i la història conviuen homes i animals*, Barcelona, Editorial Proa.

La Vanguardia Española, 18 de juliol, 1952 «La reinstalación de nuestro Jardín Zoológico», p. 12.

La Vanguardia Española, 13 de maig, 1952, «Un plan de realizaciones culturales y docentes» (editorial), p. 14.

La Vanguardia Española, 15 de setembre de 1959, «Ante las Fiestas de la Merced», p. 19 i 20.

LOISEL, G. (1907), *Rapport sur une mission scientifique dans les jardins et établissements zoologiques publics et privés d'Allemagne, de l'Autriche-Hongrie, de la Suisse et du Danemark*, Paris, Imprimerie Nationale.

MAY, C. (2016), «Concrete Kingdoms: Heini Hediger's Territories at the Zurich Zoo». In Kristian Bjørkdall and Tone Druglitrø (eds.), *Animal Housing and Human-Animal Relations: Practices, Politics and Infrastructures*, Londres, Routledge, pp. 132-150.

McDONALD, T., VANDERSOMMERS, D., (eds.), (2019), *Zoo Studies: A New Humanities*, Montreal, McGill-Queen's University Press.

MULLAN, B i MARVIN, G. (1999), *Zoo Culture. The book about watching people watch animals*, Chicago, University of Illinois Press.

- PEDRO PONS, A. (1968), «Ignacio Barraquer. El Hombre y su Obra», *Medicina e Historia*, Fas. XLVI.
- PONS, E. (1992), *El Parc Zoològic de Barcelona. Cent anys d'història*, Barcelona, Edicions 62.
- POUILLARD, V. (2019), «Gust (ca 1952-1988), or a History from Below of the Changing Zoo». In Tracy McDonald and Daniel Vandersommers (eds.), *Zoo Studies: A New Humanities*, Montreal, McGill-Queen's University Press.
- REICHENBACH, H. (1980), «Carl Hagenbeck's Tierpark and Modern Zoological Gardens», *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History*, 9 (4): 573-585.
- ROTHFELS, N. (2002), *Savages and Beasts: The Birth of the Modern Zoo*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- SECORD, J. A. (2004), «Knowledge in transit», *Isis*, 95 (4): 654-672.
- SIMÕES, A. et al. (2003), *Travels of Learning: A Geography of Science in Europe*, Dordrecht and Boston, Kluwer.